

УДК 007:304:655[303.4:028](477)

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИТАННЯ В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ І ЗНАЧЕННЯ

Г. Б. Листвак

*Українська академія друкарства,
вул. Підголоско, 19, Львів, 79020, Україна*

Розглянуто особливості наукових підходів до вивчення читання та читацької аудиторії в українських дослідженнях. Простежено, як із часом змінювався погляд на ці об'єкти, а також трактування результатів проведених досліджень. Проаналізовано основні фактори, що зумовлюють зміну сучасного формату читання, зокрема: появу екранних носіїв, літературні тенденції, перерозподіл системи соціальних комунікацій на користь аудіовізуальних медіа. Накреслено варіанти застосування результатів здійснених досліджень у видавничій практиці для формування репертуару видань і для популяризації читання через створення його модного образу та використання інтерактивних засобів.

Ключові слова: читання, читач, дослідження читання, культура читання.

Постановка проблеми. В останні роки спостерігаємо особливе зацікавлення проблемами читання (чи, правильніше, нечитання) в Україні. Постійний моніторинг ситуації, дослідження книжкового ринку та попиту на продукцію на ньому є важливим аспектом діяльності видавничих осередків. Вивчення читацьких запитів насамперед дає змогу ефективніше формувати репертуар. У глобальному плані розуміння ситуації дозволяє не тільки підлаштуватися до запитів споживачів, а й залучати нові сегменти аудиторії, скеровувати погляди читачів на вартісну літературу, і таким чином виховувати культуру читання. Отже, нас передусім цікавлять дослідження української читацької аудиторії, а також те, як отримані результати можуть бути використані на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми читання та читача наукова думка досліджує в різних ракурсах. Доволі широко представлені педагогічний аспект, зокрема методики навчання дітей читанню, питання професійно орієнтованого читання різними мовами, техніки швидкого читання тощо. З точки зору психології розглядають особливості сприйняття та розуміння прочитаного (і на основі цього виникли напрями тексто- й бібліотерапії). У фізіологічному контексті вивчають також вплив читання на зір (до слова, досі існують кардинально протилежні думки про його дію на стан очей). Однак нас найбільше цікавитимуть соціокомунікативні дослідження читацьких звичок та інтересів, деякі аспекти яких побіжно розглядають і в літературознавчих, і в бібліотекознавчих працях.

Одні з перших наукових досліджень читацьких інтересів були проведені зусиллями Кабінету вивчення книги й читача при Українському науковому інституті книгознавства наприкінці 1920-х років. Методика цього дослідження окреслена у праці В. Іванушкіна (у виданні — Іванушкина) «Проблема читачівства та її вивчення» [1], а основні результати наведено у збірнику статей

«Бібліотека і читач на Україні» [2]. Пізніші спроби виконати соціологічний зріз читацьких запитів здійснені у праці Г. Сивоконя «Художня література і читач» [3]. Корисними були й літературознавчі дослідження категорії читача, зокрема, праця М. Зубрицької «Homo legens: читання як соціокультурний феномен» [4], розвідка Т. Новальської «Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях» [5], колективна монографія науковців Української академії друкарства «Читання як проблема вільного часу» [6] та праця В. Теремка «Видавництво-XXI. Виклики і стратегії» [7]. Практичну інформацію щодо образу сучасного українського читача можна почерпнути зі звітів опитувань «Дослідження читання книжок в Україні» [8, 9] та «Читання в Україні» [10], проведених у 2013–2014 роках.

Мета статті. Розглянути основні результати найновіших досліджень української читацької аудиторії, порівняти їх і проаналізувати, про що результати свідчать та яких конкретних дій потребують, насамперед у видавничій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші спроби визначити українського читача та читання об'єктами дослідження зафіксовані ще наприкінці XIX ст. у працях окремих науковців та громадських діячів. Однак вони мали головню епізодичний характер і були швидше індивідуальними ініціативами.

Масовішим і ґрунтовнішим стало дослідження Кабінету вивчення книги й читача при Українському науковому інституті книгознавства, проведене в 1926–1930 роках. У розробці методики цього дослідження В. Іванушкін характеризує елементи комплексу «книжка – читач» і наводить визначення читача, якого розуміє як «соціологічну постать, що вступає в певний конфлікт зі змістом та формою книжки» [1, с. 19]. І хоча автор критикує підходи до вивчення читача, запропоновані відомим дослідником книги М. Рубакінім, а сама праця містить посилання на «марксівську психологію» та «матеріалістичний світогляд», значення її важко переоцінити. Як видно з опублікованих результатів, проведений працівниками Кабінету та спеціальними «бібкорами» збір інформації не тільки окреслив українське «читачівство», а й сприяв кращому розумінню того, як працюють бібліотеки, виявив організаційні недоліки їх діяльності. Зрозуміло, на той час відвідування бібліотек і читалень (найдоступніших джерел книги для читачів і найдоступніших об'єктів для дослідників) було надзвичайно поширеним і природним, тому за цією методикою добре окреслено читацькі запити й інтереси. Такий підхід ілюструє суттєву частину відомостей, однак не створює повної картини й звужує професійну сферу дослідження лише бібліотекою, де згідно з визначенням усі — читачі.

Літературознавчий підхід до вивчення читача також доволі перспективний і для видавничої сфери, хоч має певні обмеження. Так, Г. Сивокін слушно зауважує, що «літературна критика як посередник між літературою і публікою обходить переважно орієнтовним уявленням про читача; в основному вона робить вигляд, що читач однаково розвинений, як і вона сама: читач та критик ніби ототожнюються» [3, с. 8]. На думку одразу спадає запропоноване У. Еко

поняття — умовний «Зразковий Читач», здатний відчитати текст за тим самим принципом, що його створював автор. Загалом представники різних літературознавчих шкіл витворили найрізноманітніші варіанти категорії читача (узагальненого, значно рідше — індивідуального) і переважно зосереджуються на теоретичному осмисленні цієї категорії та комунікації читача з автором і твором. Нас більше цікавить не умовний, узагальнений, а реальний читач, з плоті й крові, і з книгою (чи електронною «читалкою») в руках.

Найновіші дослідження українського читача узагальнюють літературознавчі підходи, розглядають читання і як проблему вільного часу (за наведеними відомостями кількість часу, відведеного для читання на дозвіллі, тобто читання для задоволення, стрімко падає, поступаючись передусім перегляду телепередач), і як конфлікт попиту та пропозиції.

У 2013–2014 роках у рамках Форуму видавців було опубліковано результати досліджень читання, проведених компанією GFK Ukraine на замовлення компанії «Київстар» та ГО «Форум видавців» [8–9]. Для GFK Ukraine, до речі, це не перше опитування, що стосується видавничої сфери, — кількома роками раніше ця ж компанія проводила дослідження регіональних ЗМІ та книжкового ринку в Україні. Подібні дослідження, зокрема щодо аудиторії періодичних видань, здійснювала свого часу й компанія TNS Ukraine. Того ж таки 2013 р. було проведено ґрунтовне дослідження «Читання в Україні. Результати дослідження читацьких звичок та ставлення до читання» у рамках проекту Book Platform [10].

Результати проведених досліджень були публічно презентовані, а розширені звіти з детальною інфографікою доступні онлайн, що сприяло активному обговоренню в ЗМІ — щоправда, в доволі негативних тонах. Маючи за плечима стереотип Радянського Союзу — країни, «яка найбільше читає», в сучасному українському інфопросторі став формуватися зовсім інший шаблон — невпинного скочування до повного нечитання.

Проте у тлумаченні будь-якої статистики, а особливо результатів соціологічного дослідження, не варто робити поспішних і поверхових висновків. На підтвердження цього часто кажуть, що обманюють не цифри, а люди, які ними послуговуються. Відповідно, в ЗМІ з'являються сенсаційні формулювання на зразок: «половина українців не читає», «більше половини українців взагалі не читає», «42% українців минулого року не прочитали жодної книжки». Дані нібито й правдиві, але не містять важливих деталей (іноді їх немає і в самих звітах дослідження): як було сформульоване запитання, чи йдеться про читання лише на момент опитування та про яке, власне, читання — книги чи загалом будь-якого тексту. Це, звісно, не заперечує загальної невтішної ситуації — дійсно, українці читають критично мало, але все ж ще читають. Тобто пацієнт швидше живий.

У вступі до звіту дослідження «Читання в Україні» Е. Огар порівнює українських читачів із американськими, російськими та британськими та зазначає, що «ситуація в Україні з читанням не є унікальною і «вписується» у

загальносвітовий тренд» [10, с. 4]. Отже, мабуть, варто не згущувати фарби, а практикам видавничої сфери намагатися почерпнути з відомостей максимум користі.

Крім того, аналізуючи результати досліджень, потрібно пам'ятати, що читання як таке зазнало суттєвих змін. Користування екранними носіями, збільшення обсягів інформації та розвиток соцмереж і новинних ресурсів зумовили фрагментарність сприйняття, переважання картинки, а не слова, неспроможність сконцентруватися на довгому тексті, звичку читати, вихоплюючи ключові слова. Сучасний читач здебільшого привчений «ковтати» сюжети (байдуже, в якій формі — книга, комікс, фільм/серіал, комп'ютерна гра), а не вдумливо насолоджуватися текстом. При цьому зросла швидкість сприйняття інформації, що можна віднести до позитивних змін.

Однак кількість інформації, яку спроможний сприйняти й осмислити середньостатистичний читач за певний відтинок часу, все ж таки скінченна. Відповідно, очевидно, що сприйняття великої кількості текстів найрізноманітнішого характеру, з якими неодмінно доводиться оперувати сучасній людині, негативно впливає на якість розуміння: щораз менше залишається часу й бажання для вдумливого читання для задоволення. Логічно припустити також, що іноді читанню перешкоджають елементарні лінощі (якими б вигадливими при цьому не були відповіді респондентів під час опитувань).

Цілком очевидно, ми перебуваємо на порозі переосмислення поняття читання — як культурної, пізнавальної чи розважальної практики. Нині варто акцентувати увагу не стільки про «конфлікти зі змістом і формою» (і не лише книги), скільки на взаємодії, контакті з текстами на різних носіях.

Доволі опосередкований, але сильний вплив на формування культури читання мають тенденції в літературному процесі. Художні прийоми, які використовує сучасна література, — відхід від традиційної оповіді, мовні експерименти, саморефлексивність, звернення до темних сторін життя, потік свідомості, явище т.зв. «літературного аутизму» (тобто написання творів суто для себе та близьких знайомих), не надто сприяють популяризації читання. Автори та читачі таких творів слушно мають взаємні очікування і часто — взаємні розчарування.

Так, М. Зубрицька зауважує, що, на відміну від творів, наприклад, XIX століття, у яких оповідач дбайливо «вів за руку» читача, література, написана в період модернізму та постмодернізму, привнесла розповідну техніку, яка «втягує читача в царство гри творчої уяви та вимагає від нього особливо активної участі в процесі читання. Читач перестає бути пасивним спостерігачем гри, він перетворюється в гравця, оскільки саме так закладено правила цієї гри» [4, с. 202]. Тобто високі вимоги до активної участі, повної залученості в процес читання (яке тепер стає співтворенням) можуть відштовхувати сучасного читача від книги, особливо порівняно з продуктами інших медіа, які не потребують таких інтелектуальних і творчих зусиль. Як зазначає В. Теремко, «читачі, котрим не вистачає естетичної витренуваності, інтелектуальної

вправності, евристичної допитливості, розвиненої уяви, безсиліють перед такими (недоступними масовому читачеві — Г. Л.) творами. Вони формують аудиторію розважальних, ескапістських текстів» [7, с. 203].

У сучасних умовах формування культури читання можна здійснювати за допомогою меседжу про те, що читання природне (і потрібне!), приносить задоволення і створює атмосферу затишку та безпеки (що важливо, беручи до уваги загалом агресивне інформаційне середовище). Цю потребу, до слова, влучно описав А. Дімаров: «...В українській літературі мало було письменників, які писали читабельні книжки — такі, щоб почав читати — і вже для тебе свято, такі, про які думаєш весь день, що вона там лежить удома й чекає на тебе» [11].

Висновки. Вивчення окремих аспектів читання і читацьких уподобань є важливим елементом успішного видавничого процесу. Для того, аби вчасно й вдало реагувати на суспільні зміни, сучасному видавцю потрібно відстежувати дослідження читацької аудиторії, і навіть самому проводити їх серед своїх читачів.

Результати нещодавніх досліджень продемонстрували також потребу в упізнаванні для населення всієї України авторів, популярних, знаних іменах, які могли б стати маркерами для українців як «нації, що читає». Цю проблему могла б вирішити низка піар-ходів, спрямованих на популяризацію окремих імен; ширша реклама книжкових новинок у ЗМІ (наприклад, рубрики «що почитати» у масових виданнях та програмах), використання буктрейлерів тощо.

Не варто також нехтувати популяризацією книги за допомогою інших медіа: іноді (доволі парадоксально) підвищити інтерес до літературного першоджерела може інтерактивна версія книги для електронних «читалок», комп'ютерна гра чи навіть екранізація. Загалом, враховуючи зміни, що відбуваються з читанням як таким, доцільно всіляко урізноманітнювати цей процес. Наприклад, інтерактивні елементи в електронній книзі потребують дещо іншого залучення уваги читача, і при цьому розкривають нові, раніше не бачені грані твору.

Непоганий ефект також може дати збільшення кількості перекладів світових новинок українською. І хоча нашумілі бестселери не завжди виправдовують свою популярність, можливість відстежувати модні віяння дає читачам відчуття причетності до того, що відбувається в світі.

І ще одна закономірність, про яку свідчать результати досліджень, — сучасні читачі не пов'язують читання з успіхом. Водночас статистика підтверджує відому тезу про те, що «ті, хто читає книги, керуватимуть тими, хто дивиться телевизор», — активні читачі загалом демонструють діяльну життєву позицію, мають більший рівень доходів та ширше коло зацікавлень. Тобто, це взаємозалежний процес читання та життєвого успіху. Отож створення модного успішного іміджу читанню варто зробити ключовою ідеєю і діяльності видавництва, і розробки програм популяризації читання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванушкин В. Проблема читачівства та її вивчення: (форми організації та методи роботи Кабінету вивчення книжки та читача при У. Н.-Д. І. К.) / В. Іванушкин ; Український інститут книгознавства. — К. : [б. в.], 1926. — 32 с.
2. Бібліотека і читач на Україні : зб. статей. — Х. ; К. : Держвидав України, 1930. — 240 с.
3. Сивокінь Г. М. Художня література і читач: з досвіду конкретно-соціологічних спостережень / Г. М. Сивокінь ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К. : Наукова думка, 1971. — 148 с.
4. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. — Львів : Літопис, 2004. — 352 с.
5. Новальська Т. Український читач у бібліотечнознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.) : моногр. / Тетяна Новальська. — К. : [б. в.], 2005. — 250 с.
6. Читання як проблема вільного часу: за результатами соціолого-статистичних досліджень : моногр. / Сеньківський В. М., Олянишен Т. В., Штангрет А. М., Мельников О. В. ; Українська академія друкарства. — Львів : Укр. акад. друкарства, 2008. — 158 с.
7. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : моногр. / Василь Теремко. — К. : Академвидав, 2012. — 328 с. — (Серія «Монограф»).
8. Дослідження читання книжок в Україні [Електронний ресурс] / [б/а] // GfK Ukraine ; ГО «Форум видавців». — 2013. — Режим доступу: www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading-fin. — [Дата перегляду: 12.03.2015].
9. Дослідження читання книжок в Україні-2014 [Електронний ресурс] / [б/а] // GfK Ukraine ; ГО «Форум видавців». — 2014. — Режим доступу: www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading2014for-uploading-38932265. — [Дата перегляду: 12.03.2015].
10. Читання в Україні. Результати дослідження читацьких звичок та ставлення до читання, проведеного у 2013–2014 роках [Електронний ресурс] // Book Platform ; Pro.mova ; ГО «Форум видавців» ; комент. Е. Огар. — 2014. — 32 с. — Режим доступу: www.bookplatform.org/images/activities/275/brochure_reading_finalprint.pdf. — [Дата перегляду: 12.03.2015].
11. Терен Т. Неопублікована розмова з Анатолієм Дімаровим: Шкодную, що в такий страшний час жив, коли не можна було писати правду [Електронний ресурс] / Тетяна Терен // Українська правда. Життя. — 2014. — 07 лип. — Режим доступу: <http://life.ppravda.com.ua/person/2014/07/7/174315>. — [Дата перегляду: 12.03.2015].

REFERENCES

1. Ivanushkyn V. (1926), Readership problem and its study (forms of organization and methods of work of the Cabinet of Book and Reader Study at U. S. R. I. B.), Ukrainian Institute of Bibliology, Kyiv.
2. Library and reader in Ukraine (1930), collection of articles, Derzhvydav Ukrainy, Kharkiv, Kyiv.
3. Syvokin H. M. (1971), Fiction and reader: the experience of empirical sociological observations, The Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Taras Shevchenko Institute of Literature, Naukova dumka, Kyiv.
4. Zubrytska M. (2004), Homo legens: reading as a sociocultural phenomenon, Litopys, Lviv.
5. Novalska T. V. (2005), Ukrainian reader in library studies (the end of XIX – the beginning of XXI century), monograph, Kyiv.

6. Senkivskiy V. M., Olianyshen T. V., Shtanhret A. M. and Melnykov O. V. (2008), Reading as a problem of leisure: the results of sociological and statistical research, monograph, Ukrainian Academy of Printing, Lviv.
7. Teremko V. (2012), Publishing-XXI. Challenges and strategies, monograph, Akademvydav, Kyiv.
8. Study of book reading in Ukraine (2013), GfK Ukraine, NGO Publishers Forum, available at : www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading-fin (accessed 12 March 2015).
9. Study of book reading in Ukraine-2014 (2014), GfK Ukraine, NGO Publishers Forum, available at: www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading2014for-uploading-38932265 (accessed 12 March 2015).
10. Reading in Ukraine. Results of the study of reading habits and attitudes towards reading carried out in 2013–2014 (2014), Book Platform, Pro.mova, NGO Publishers Forum, comments by E. Ohar, available at: www.bookplatform.org/images/activities/275/brochurereadingfinalprint.pdf (accessed 12 March 2015).
11. Teren T. (2014), Unpublished conversation with Anatoly Dimarov: I regret that I've lived at such a terrible time when it was impossible to write the truth, *Ukrainska Pravda*. *Zhyttia*, interview, available at: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/7/174315> (accessed 12 March 2015).

STUDIES OF READING IN UKRAINE: RESULTS AND SIGNIFICANCE

H. B. Lystvak

*Ukrainian Academy of Printing,
19, Pidholosko St., Lviv, 79020, Ukraine
halyna.lystvak@gmail.com*

The features of scientific approaches to the studies of reading and readership in Ukrainian researches are reviewed. The changes of a view of these objects, as well as interpretation of research results, are traced. The basic factors that transform modern reading format, including the appearance of screen media, new literary trends, and the rearrangement of social communication with the prevalence of audiovisual media, are analyzed. The options of application of the results of these studies in publishing practice for forming the publications repertoire and for promoting reading by creating its fashionable image and using interactive tools are outlined.

Keywords: *reading, reader, studies of reading, reading culture*

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014.

Received 16.12.2014.